

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سلسله تک‌نگاشت‌های
الگوی اسلامی ایران پیشرفت

طرحی برای مطالعه دولت در اسلام (با نگاهی به شاخص‌های رقابت‌پذیری و توسعه)

مهر ماه ۱۳۹۳

رهبر فرزانه انقلاب اسلامی:

باید در طراحی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت
بر چهار عرصه‌ی فکر، علم، معنویت و زندگی تکیه شود
که در این میان، موضوع «فکر» بنیانی‌تر از بقیه‌ی عرصه‌ها است

در دیدار اعضای شورای عالی
مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
۱۳۹۱/۱۲/۱۴

سلسله تک نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت:
طرحی برای مطالعه دولت در اسلام (با نگاهی به شاخص‌های رقابت‌پذیری و توسعه)

دکتر شجاع احمدوند (دانشیار دانشگاه علامه طباطبایی)

ناشر: نشر الگوی پیشرفت، وابسته به مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

نوبت چاپ: اول، مهرماه ۱۳۹۳

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک:

قیمت: ۵۰۰۰۰ ریال

تلفن: ۰۲۱ ۸۸۰۱۴۶۴۸ - ۰۲۱ ۸۸۶۳۴۰۰۸

www.olgou.ir

Email:olgou@olgou.ir

نشانی: تهران، خیابان جلال آل احمد، روبه‌روی بیمارستان شریعتی، شماره ۳
تمامی حقوق این اثر متعلق به مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت است.
مسئولیت دیدگاه‌های بیان شده در این تک نگاشت بر عهده مؤلفان محترم است.

پیشگفتار

تعیین مبانی، ارکان، چارچوب و مسیر پیشرفت کشور در نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران باید با مشارکت گسترده و حضور همه جانبه دانشمندان، محققان، نخبگان دانشگاهی و حوزوی و جوانان این مرز و بوم صورت گیرد. به گواه تاریخ و تجارب گذشته، پیشرفتی همه جانبه و پایدار خواهد بود که مبانی اسلامی و اقتضائات ایرانی در آن توأمان مورد توجه باشد.

اینک مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در آستانه اتمام سه سال تلاش‌های علمی، تخصصی و فکری درباره پیشرفت اسلامی ایرانی، برگزاری نشست‌های علمی و تخصصی، تاسیس اندیشکده‌های مرکز، انتشار صدها مقاله ارزشمند و تهیه نقشه راه تدوین الگو و انجام برخی از مراحل آن، در نظر دارد با هدف تولید دانش و گسترش و تعمیق ادبیات موضوعی در حوزه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، آثاری را به صورت تک نگاشت‌های علمی فاخر منتشر نماید. تک نگاشت نوشتاری تخصصی و نیمه مبسوط است که توسط یک پژوهشگر خبره در یک موضوع خاص نگاشته می‌شود. تک نگاشت از نظر حجم و محتوا حد فاصل مقاله و کتاب است و نویسنده با پردازش و تحلیل یافته‌ها و مطالعات تخصصی پیشین و افزودن یافته‌های پژوهشی جدید خود و تحلیل جامع و منسجم آنها افق‌های تازه‌ای را در زمینه مورد بررسی می‌گشاید.

سلسله تک نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت که در مجلدات مختلف منتشر می‌شوند، حاصل تلاش جمعی از استادان، اندیشمندان و محققان دانشگاهی و حوزوی است که مراحل مختلف نگارش، ارزیابی، ویراستاری، تدوین و انتشار را با نظارت متخصصان و اهل فن گذرانده است و در اختیار صاحب‌نظران قرار می‌گیرد. در پایان از مساعدت‌ها و تلاش‌های ارزنده نویسندگان تک نگاشت‌ها و داوران و مراکز مختلف علمی و پژوهشی که ما را در تهیه، تدوین و انتشار این سلسله یاری رساندند، تقدیر و تشکر می‌شود. امید است این محتوای علمی بتواند افق‌های نو و روشنی را در پیش چشم متخصصان دانشگاهی و حوزوی بگشاید و هر روز در طی مسیر تدوین و تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت گام‌های بلندتر و استوارتری برداشته شود.

فهرست

خلاصه.....	۵
مقدمه.....	۷
۱. چيستی دولت.....	۱۰
۲. عناصر مرکزی و پيرامونی دولت.....	۱۲
۳. چيستی تحول.....	۲۰
۴. علل تحول دولت در اسلام.....	۲۲
۱. جنگ و نظامی گری.....	۲۲
۲. اقتصاد و سرمایه داری.....	۲۶
۵. منطق عینی تحول دولت اسلامی.....	۲۸
۵-۱. سیاست‌های مالی و مالیه عمومی مسلمانان عصر پیامبر.....	۲۸
۵-۲. مقدمات تحول دولت اسلامی در عصر خلفای نخستین.....	۳۱
۵-۳. سیاست مالی امویان و تحول دولت از خلافت به سلطنت.....	۳۵
۵-۴. دوران طلایی و انحطاط دولت در حکومت عباسیان.....	۳۸
۵-۵. ظهور استبداد مطلقه در دولت عثمانی.....	۳۹
۶. منطق عینی تحول دولت در جمهوری اسلامی.....	۴۱
۶-۱. الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت و اصلاح اقتصادی.....	۴۱
۶-۲. مالیات زکات و نقش آن در الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت.....	۴۳
۷. شاخص‌های رقابت پذیری و توسعه.....	۳۷
۷-۱. توسعه اقتصادی - اجتماعی و پلی آرسی.....	۳۷
نتیجه‌گیری.....	۵۰
منابع و مأخذ.....	۵۳

خلاصه

نوشته‌های مربوط به تحول دولت در اسلام با دو مشکل اساسی مواجهند: یکی، ناتوانی روش‌های سنتی برای مطالعه روشمند سیاست و حکومت در اسلام بر مبنای نیازهای روز؛ دوم، حاکمیت و سلطه رویکرد شرق‌شناسانه. توجه شرق‌شناسی به شرق صرفاً در فضای فکری مغرب زمین بوده و لذا تمدن‌های شرقی را ادامه روش‌های باستان‌شناسی و مربوط به گذشته می‌داند. بدینسان در حوزه تاریخ تحول دولت در اسلام آثاری خلق شده که از فهم و شناخت روح اندیشه اسلامی غافل بوده و اندیشه اسلامی را نه از درون سنت اسلامی بلکه بسان ابژه‌ای با عینک متفکر غربی مطالعه کرده است. در دهه‌های اخیر هر کدام از دو گروه فوق‌الذکر (سنت‌گرایان و شرق‌شناسان) که در باره ابعاد سیاسی اسلام، تحول دولت و اندیشه سیاسی در اسلام نوشته‌اند، نتوانسته‌اند روایت‌های روشمندی از تحول دولت در اسلام ارائه دهند. این تک‌نگاشت که طرحی برای مطالعه دولت در اسلام است، بررسی ماهیت دولت واقعاً موجود در تاریخ اسلام را بر مبنای یک چارچوب نظری منسجم و جبهه همت خود قرار داده است. در بخش پایانی، این ایده را مطرح کردیم که الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، نظریه‌ای مبتنی بر شناخت تاریخی دولت‌ها در حوزه تمدنی ایران و اسلام است. به این معنا که دانشمندان و متفکران بومی با شناختی که از تاریخ اسلام و ایران داشته‌اند، و نیز با آگاهی از منطبق تحولات دولت در این حوزه تمدنی، این نظریه را جهت اصلاح نظام سیاسی جمهوری اسلامی و بر طرف کردن نقاط ضعف آن از سوئی و جلوگیری از تحول بنیادین و رادیکال نظام از سوی دیگر مطرح کردند. در نظریه الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، مولفه‌های اقتصادی جایگاهی اساسی دارند و در واقع مبانی و مقدمات بحث را تشکیل می‌دهند. در ادامه، با برجسته کردن

یکی از مولفه‌های اصلی اقتصاد اسلامی، یعنی مالیات شرعی زکات، نقش آن را به عنوان یک عامل اساسی در جهت الگوی پیشرفت اسلامی- ایرانی به عنوان یکی از شاخص‌های عمده تحول دولت در اسلام ایضاح می‌کنیم.

بدینسان هدف اصلی این نوشته شرح و بسط ماهیت دولت واقعاً موجود در تاریخ اسلام بر مبنای یک چارچوب نظری منسجم است. بحث دولت در حوزه تمدن اسلامی از زوایای مختلفی مورد تأمل قرار گرفته است که بر اساس آن دانش‌های مختلفی چون فلسفه سیاسی اسلامی، فقه سیاسی، کلام سیاسی و اخلاق سیاسی شکل گرفته‌اند. فلسفه سیاسی اغلب به شیوه‌ای انتزاعی با غایات حکومت و ابزارهای مناسب دستیابی به آنها و نهایتاً با بهترین شکل حکومت سر و کار دارد. موضوعات اساسی فلسفه سیاسی را مسائلی چون چگونگی احراز حقیقت، عدالت، مبنای خیر و صلاح عمومی، لوازم آزادی و برابری، استوار کردن زندگی سیاسی بر اصول اخلاقی، دلیل و ضرورت وجود حکومت، دلایل اطاعت اتباع از قدرت و جزآن را تشکیل می‌دهد (بشیریه، ۱۳۷۶، ص ۱۷).

پرسش اساسی در مطالعه حاضر این است که اولاً هویت شاخص‌های بنیانی ساختار دولت کدام است؟ و نهاد دولت در اسلام چگونه متحول شده است؟ اجزا و نهادهای اولیه آنها کدام بودند؟ دولت مدرن را به قول پوجی بهتر از هر جا می‌توان در مجموعه پیچیده‌ای از ترکیبات نهادی مشاهده کرد که به وسیله فعالیت مداوم و منظم افرادی جریان می‌یابد که پست‌های اداری را در اشغال دارند. دولت به عنوان مرجع آن ادارات، اداره جامعه در محدوده ارضی معین را انحصاراً به خود اختصاص می‌دهد. دولت از طریق مکانیسم‌های قانونی و در عمل تمامی تسهیلات و تأسیسات موجود و لازم برای اعمال سلطه بر جامعه را به انحصار خود در می‌آورد (پوچی، ۱۳۸۴، ص ۱۷). تمرکز اصلی این تحقیق بررسی تحول نهادهای داخلی دولت است، سیاست‌های دولت یا چگونگی تأثیر آن سیاست‌ها بر ساختارهای اجتماعی بحثی ثانویه خواهد بود. مفروض این تحقیق آن است که رفتارها و نهادهای دولت اسلامی نیز از بسیاری جهات مانند دولت‌های مدرن است، به ویژه نهاد اجبار آمیز یا نهاد اعمال حکم و آمریت آن. نگارنده در ادامه این مدعا را مطرح کرده است که نظریه الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت که مقام معظم رهبری آن را به عنوان راهبرد کلان جمهوری اسلامی ایران در دهه اخیر مطرح کرده‌اند، بر اساس نوعی شناخت از منطق مناسبات دولت و نیز چگونگی تحول آن در سرزمین‌های اسلامی است. با توجه

به جایگاهی که اقتصاد در تحول و یا حفظ نظام‌های سیاسی و حکومت‌ها دارد، در اسلام نیز ضرورت اتخاذ دیدگاهی کل‌نگر در رابطه با منابع درآمدی و نیز هزینه‌های دولت اسلامی ایجاد می‌کند تا یک طرح جامعی در این زمینه تدوین و اجرا شود. مبنای نظریه الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، اقتصاد است. یک رویکرد اساسی در این طرح، کارآمدی و تلاش برای به روز کردن مولفه‌های سنتی اقتصاد اسلامی است. مالیات‌های شرعی، با توجه به جایگاهی که در شکل‌دهی ساختارهای ذهنی افراد مسلمان و نیز روابط اقتصادی سنتی دارند، تأثیر زیادی بر سیاست‌گذاری دولتی در این زمینه خواهد داشت. در پایان این نوشتار، ضمن ایضاح ابعاد گوناگون مالیات شرعی زکات در اقتصاد اسلامی، مکانیسم‌های اعمال آن در دوران مدرن و نیز جایگاه آن در الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت را برجسته خواهیم کرد. البته این مولفه اقتصاد اسلامی، هم می‌تواند به عنوان یک محرک جهت پیشرفت و تحول خردمندان (عقلانی) عمل کند و هم اینکه می‌تواند در کنار این ترقی با ایجاد مکانیزم‌های عدالت توزیعی مناسب، عامل حفظ و بقای دولت اسلامی باشد.